

Frågor om ladugård och nötkreatur.

Landsmålsarkivets numera rätt omfattande samlingar behöva ännu kompletteras, särskilt genom utförligare översättningar. Vid jämförande ordstudier i samlingarna av sedelappar i arkivet står man ofta frågande, när det gäller betydelsen av ord, vilka vad det fonetiska återgivandet beträffar, äro upptecknade enligt alla konstens regler. Om materialet i Landsmålsarkivet skall kunna ge någon klarhet om ordens historia, om orsakerna till de språkliga förändringarna, till att vissa ord dö ut, andra komma i stället och betydelser förändras, måste vi emellertid ha närmare, precisare och åskådligare besked om de från trakt till trakt växlande betydelserna på orden, än vi nu i allmänhet ha. De egenartade, för riksspråket främmande orden, få helt naturligt ofta tydligare översättningar än de riksspråket mera närstående och vanliga orden. Dessa senare behöva ofta en komplettering av betydelsen. Ett så vanligt ord som **skyl** åsyftar på sina håll i Norrland en annan slags uppställning av sädeskärvarna på åkern än det gör i Mellansverige, och för bedömningen av detta ord i förhållande till ännu sydligare ord som **rök**, **trave**, **gubbe** etc. måste vi ha noggranna uppgifter om vad de olika orden åsyfta.

Såsom exempel på vanliga ord, vilkas betydelser skifta i olika delar av landet, kan jag vidare taga några benämningar på husdjur. Påfallande är, att man i vårt land har så stora motsättningar i språket, att ett viktigt ord som **oxe** skiftar i betydelse från Mellan- och Sydsverige, där det betyder kastretrat djur, till Norrland, där det vanligast åsyftar ett avelsdugligt djur. Ätminstone var det så i den äldre dialekten. För-

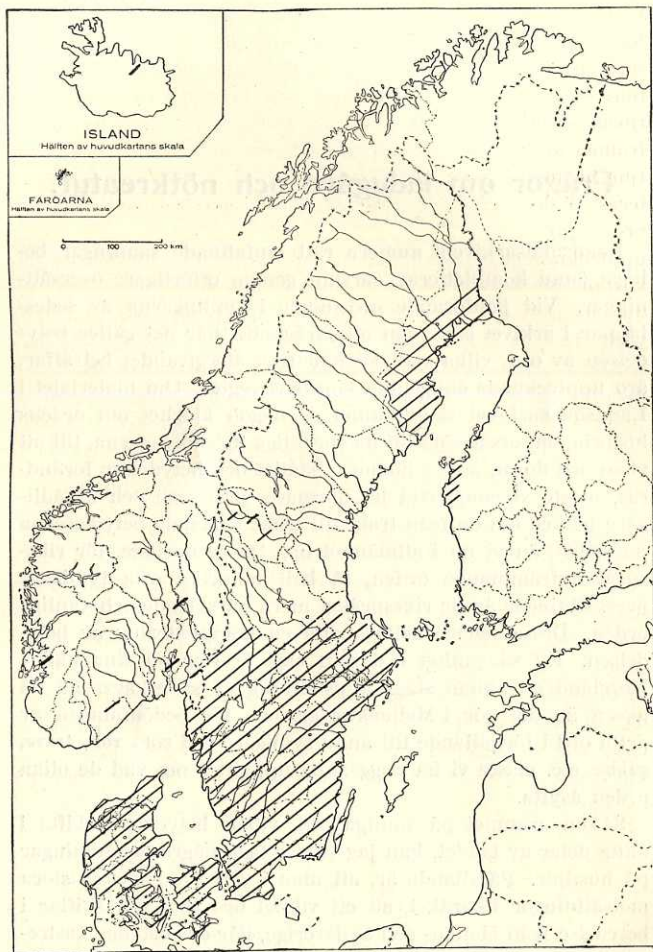

Fig. 1. Schematisk karta över förekomsten av ordet tjur 'taurus'.
(Efter Nordiska ordgeografiska studier 1937.)

klaringen är den att man i Norrland i allmänhet inte brukar ha kastrerade oxar. Man har då nöjt sig med en term och inte låtit sig influeras, om grannlandskapet haft något annorlunda språk, eller om främlingar kommit och kallat »oxarna» tjurar. Det är intressant, att övre Norrland, som det synes framgå av kartan, tydligen mera har tagit upp benämningen tjur än nedre Norrland. Kartan behöver för övrigt kompletteras. I de svenska dialekterna i Finland användes troligen ordet tjur. Ett belägg på tjur för Nuckö enligt något äldre uppteckningar (Vendell och Danell) har icke markerats på kartan. Möjligen har ordet tidigare förekommit där, eftersom tjur även finns i gammalsvenskbymålet, som också har ett verb tjura 'bestiga'.

Liknande motsättning mellan landsdelarna uppvisar benämningen stut. Som husdjursbenämning saknas ordet i Norrland; i Mellansverige ned till Skåne betyder det 'ung ox', i en del av Skåne och Halland liksom i Danmark 'oxe' och i Norge och på Gotland betyder det 'tjur', liksom på Dagö, enligt ett par belägg. Ett belägg på stut i betydelsen 'ung ox' uppper även Vendell i ordl. från Finnby kapell i Eg. Finland.

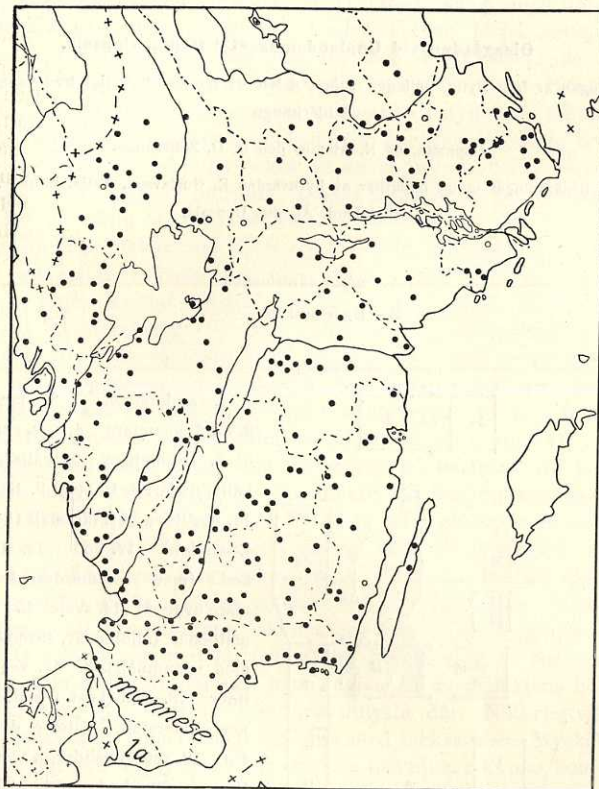
Till de kartläggningar, som jag gjort av benämningar på husdjuren i olika åldersstadier, har en speciell utfrågning med s. k. frågekort givit material. Enbart på grundval av samlingarna i Landsmålsarkivet har det icke varit möjligt att få de mera detaljerade uppgifterna. I följande Meddelanden från Landsmålsarkivet skall jag om möjligt ge exempel på resultat av »riksundersökningens» försök att klarlägga några sidor av dialekternas ordförråd och ljudföreteelser.

Dialektformerna av ordet ladugård finner man otillfredställande översatta i Landsmålsarkivets samlingar. På sedelapparna står ordet endast översatt med 'ladugård' eller är lämnat utan översättning. Riksspråkets ladugård betyder 'fåhus'. Så i Östergrens Nusvenska Ordbok. Ex.: »Stall och ladugård. Ha ladugård för 50 kor. Lukta lagård. I ladugår-

den var också särskilda kalv- och griskättar. Syn. (ibl.): lagårdsbyggnad(er), fähus, kostall; lagårds- 1. (nöt)kreatursbesättning». Jfr. sms. ladugårds-piga och ladugårdsskötare.

Av en del uppgifter framgår emellertid att betydelsen i vissa mellansvenska dialekter är vidare: **ladugård** omfattar hela längan av loge, lador och fähus och på en del håll t. o. m. själva gårdsplanen. I de delvis bearbetade samlingarna till en Västgötaordbok i Landsmålsarkivet anges betydelsen 1. 'ladugård' [från en hel del socknar], 2. 'länga, bestående av stall för kor, stall för hästar, vanl. 2 lador, tröskloge samt vagnskjul'. Härefter står en anmärkning av doc. Götlind: »Delta torde vara den vanliga betydelsen på ladugård i Västergötland». Många sammansättningar i Västgötaordboken såsom **ladugårdsdräng** 'person som sköter korna', **ladugårdsduns** 'stank från ladugården', **ladugårdsdörr**, **ladugårdsflo** 'gång i ladugård', **ladugårdsfluga** 'fäfluga' m. fl. tala även för den förstnämnda betydelsen.

I svaren på de stora frågelistorna finner man rikhaltigare upplysningar om betydelsena av orden. Det finns visserligen icke någon lista, som direkt frågar om benämningarna på de olika husen i en gård, men av listorna Husdjurskötsel och Tröskning framgår, att **ladugård** på sina håll i Mellansverige betyder länga med loge och lador tillsammans. I några fall kan ordet användas i betydelsen 'fähus'. Tydligt har ordet här numera inte så skarpt avgränsad betydelse vilket framgår av de mera oavsiktliga översättningarna. För en meddelare som svarar på våra frågor är det av intresse att veta, att det många gånger existerar en sådan osäkerhet i betydelsena. Det kan vara oriktigt att försöka pressa sig fram till en viss bestämd, alltför inskränkt betydelse. Man frågar sig, vad orsaken är till att **ladugård** har denna litet vacklande betydelse. Sannolikt beror det på att en ursprungligare betydelse delvis förskjutits. **Ladugård** kan inte urspr. ha haft betydelsen 'fähus', eftersom termen i denna betydelse har en så jämförelsevis liten utbredning och vi ha en gammal nordisk benämning på 'kostallet', nämligen **fähus** (med därav utvecklade former, såsom **fjos**, **fjös**, **fäggus**, **fängs**, **fäjs** m. fl. varianter), t. o. m. på området där **ladugård** förekom-

Punkterna utmärka beläggsorter för ordet **fähus** på det område i Mellan- och Sydsverige, där även ordet **lagård** förekommer. De många beläggen på **fähus** visa sannolikheten av att **lagård** är en nyare benämning på fähuset eller har en betydelse med något annan omfattning (fägården, själva byggnaden i vilken fähuset befinner sig) eller är stilistiskt skilt från ordet **fähus**. Som synes saknas belägg på **fähus** från stora områden, västra Värmland, slättbygderna i Närke, Öster- och Västergötland. Från dessa och från andra håll i Sverige vore det värdefullt att få ytterligare upplysningar. — Beläggen från Bohuslän endast antyda en känd allmännare förekomst. Ofylld ring: ordet tillhör äldre språk.

Disagården vid Upplandsmuseet i Gamla Uppsala.

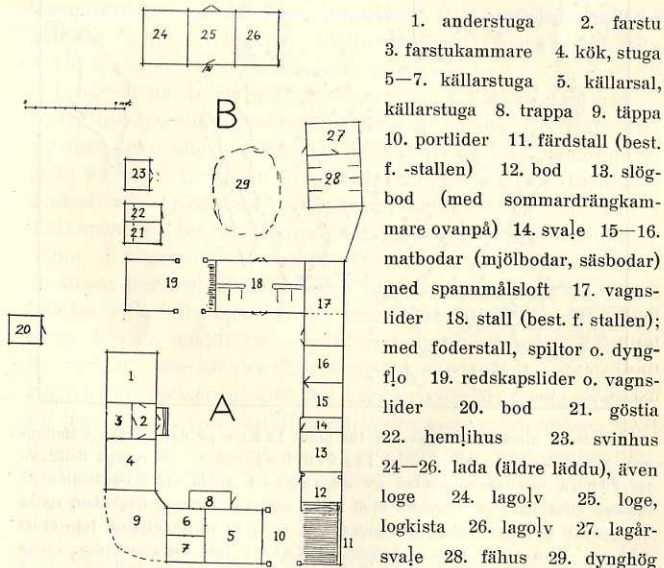
Stugan är från Nyfla, Bälinge. Större delen av gården förövrigt från Gränby i Björklinge.

Uppmättn. av N. Ålenius och D. O. Zetterholm.

Benämningar enligt uppgifter av kyrkvärden E. Gustavson, Nyfla, Bälinge, och intend. Ålenius Uppsala.

A. gårn, gårdstomten

B. lagårsbacken

mer. I fornspråken finna vi ordet fähus belagt men inte ladugård i betydelsen 'fähus'. Under sådana förhållanden, med det gamla ordet fäjs etc. till stor del kvarlevande i Mellansverige och delar av Sydsverige samt i Norrland, Norge och Finland, ser det ut som om ladugård i betydelsen 'fähus' inte fått fäste i dialekterna och därför har den svävande betydelsen. Ordet förefaller också att användas som ett »finare» ord i vissa delar av området. Denna stilskillnad på dialektorden är viktig att lägga märke till. Behovet av ett 'finare' ord än fäjs, fähus, har troligen gjort att ladugård kommit att användas i denna betydelse. Vad ordet ladugård ursprungligen åsyftat hoppas jag att få återkomma till i ett annat sammanhang. Det kan här nämnas, att ladugård i Skåne är ett herrgårdsord och betyder dels »hela komplexet av uthusbyggnader på herregård eller större egendom», dels »utgård under herregård, som icke är utarrenderad, men brukas direkt under huvudgården» (Enl. medd. av I. Ingers).

I samband med frågan om betydelsen på ladugård vill jag ställa några frågor till våra meddelare om benämningarna i dialekten på gårdens olika delar med gårdsplanen och delar av denna. Vad omfatta sådana ord som ladugård, fähus, fägård, lagårdsbacke, fäbacke? Det säkraste sättet att få fram de genuina benämningarna är att beskriva i ett sammanhang, skildra gårdens olika byggnader, gärna i samband med en översiktlig beskrivning av det arbete, som försiggår där och med angivande av dialektens benämningar på de djur, som äro inhysta där. Naturligtvis mottagas även smärre meddelanden med tacksamhet. Mycket åskådligt och upplysande blir det, om teckningar kunna komplettera beskrivningen.

D. O. Zetterholm.

Frågor om varp och väft.

Beteckningarna för **varp** och **väft** (ränning och inslag) skifta, liksom många andra vävnadstermer, mycket starkt i de svenska dialekterna. Då det för ett klarläggande av dessa termers lokala utbredning är nödvändigt att erhålla ett större antal belägg än vad nuvarande samlingar i Landsmålsarkiven innehålla, rikta vi en vädjan till läsarna av dessa meddelanden att till Landsmålsarkivet i Uppsala insända uppgifter om de uttryck som i resp. orters dialekt användas för beteckning av varp och väft.

Som exempel på hur skiftande dessa benämningar äro kan här nämnas, att utom ordet **varp**, som är spritt åtminstone från Sydsverige upp till Hälsingland och Jämtland, orden **ränning** (Södermanland—Jämtland), **ränngarn** (Hälsingland), **revgarn** (Ångerm., Västerbotten, Lappland och Norrbotten), **revto** (Ångermanland) och **botten** (Norrbotten) användas om de längsgående trådarna i väven. För de tvärgående trådarna användas, utom **väft** (Östergötl., Smål., Västergötl., Värml., Närke, V. Västmanl. och Hälsingland) och **inslag** (Södermanland—Lappland), även orden **inlätt** (Jämtland), **islätt** (Skåne, Halland), **ibära**, **-e** (Södermanl., Uppl., Västmanl.), **ibärning** (Uppland), **åttred** (Gästrikland), **väfte** (Östergötl., Södermanl.) och **öv** (Halland, Småland och Östergötland).

Som jämförelsematerial har det också stort värde att få benämningarna på **varpan** (rännträna) och uttryck för att **varpa** (ränna).

Kan den som svarar på dessa frågor dessutom lämna upplysningar om vad **bobin**, **bobinstol** och verbet att **bobina** heter på ortsdialekten äro vi än mera tacksamma (ex. på verbet: **kabba**, **kugga**, **knota** etc.).

Manne Eriksson.